

การเสริมสร้างการปกครองระบอบประชาธิปไตย
ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช
STRENGTHENING THE DEMOCRACY OF KING RAMA 9th

นางน้ำผึ้ง ปุณณสุคนธ์¹

รศ. ดร. สุรพล ราชภัฏทาร์กซ์/ศ. ดร. สมบูรณ์²

สุขสำราญ/ศ. (พิเศษ) ดร. เอนก เหล่าธรรมทัศน์³

บทคัดย่อ

งานศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะการทรงงาน พระราชดำรัส พระบรมราโชวาทของรัชกาลที่ 9 ที่มีผลต่อการจรรโลงและเสริมสร้างการปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย โดยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ

ผลการวิจัยพบว่า การปกครองระบอบประชาธิปไตย “กษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ” (Constitutional Monarchy) ในสมัยรัชกาลที่ 9 นั้น พระองค์ทรง “ปกเกล้าฯ แต่ไม่ปกครอง” ทรงยึดมั่นการทรงงานตามระบอบประชาธิปไตย ทรงเน้นการทรงงานเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนดั่งปฐมบรมราชโองการที่ว่า “เราจะปกครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” การทรงงานดังกล่าวทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์กลายเป็นสถาบันหลักที่สำคัญยิ่งในการจรรโลงและเสริมสร้างการปกครองระบอบประชาธิปไตย ด้วยแนวทางการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ทำให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี

และตระหนักถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมทางการเมือง เรียนรู้หลักการอยู่ร่วมกันและการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมตามแนวทางการปกครองระบอบประชาธิปไตย

คำสำคัญ : กษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ การปกครองระบอบประชาธิปไตย ในรัชกาลที่ 9

Abstract

The objective of this research is to study the impact of characteristics of the royal works, speech, and guidance of the King Rama 9th on the sustainability and strengthening of the democracy in Thailand via the qualitative research.

The results of this research found that the democracy regime within the ruling of the King Rama 9th was not ruling by law but by heart (The King reigns but not rule).

¹ นักศึกษาปริญญาเอกโครงการปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (การเมือง) มหาวิทยาลัยรามคำแหง

² อาจารย์ที่ปรึกษา มหาวิทยาลัยรามคำแหง

³ อาจารย์ที่ปรึกษา มหาวิทยาลัยรามคำแหง

His majesty the king rama 9th strictly adhered to the democracy. He emphasized on working to improve the Thais' quality of lives as mentioned in the first royal command "We shall reign in righteousness for the benefits and happiness of Siamese people". The royal works had turned the Thai monarchy into the main and important institutional in sustaining and strengthening the democracy in Thailand by the practice of the human resource development. Such royal doings have bettered Thais' quality of lives, and raised the awareness in political participation. Thais also learned to live amongst discrepancies and focus on the collective, rather than personal, interest as the practice of the democracy.

Keywords: Constitutional Monarchy, Democracy of King Rama 9th

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การเมืองการปกครองเป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของมนุษย์อย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ระบบการปกครองที่ดีตามความเห็นของ สมบูรณ์ สุขสำราญ (2527, 17-24) คือ ระบบการปกครองที่มุ่งสร้างสรรค์สังคมมนุษย์ให้เป็นสังคมที่ดีมีระเบียบ อยู่ด้วยความสงบสุขและอุดมสมบูรณ์ ซึ่งในทฤษฎีของพุทธศาสนาระบบการปกครองที่ดีอาจเป็นระบบใดก็ได้ แต่ต้องยึดหลักการได้มาซึ่งอำนาจ การใช้อำนาจ และการ

รักษาไว้ซึ่งอำนาจ ความมั่นคงของการปกครอง ต้องสร้างสรรค์ประโยชน์สุข สวัสดิภาพและความสงบสุขของประชาชน

การเมืองการปกครองของแต่ละประเทศอาจมีลักษณะแตกต่างกัน มีผู้นำประเทศที่เรียกต่างกัน แต่ไม่ว่าประเทศนั้นจะมีระบบการปกครองแบบใด ต่างต้องการความมั่นคง เพราะเมื่อประเทศมีความมั่นคงก็ย่อมส่งผลดีในทุกด้าน ความมั่นคงนี้จะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการเมืองการปกครองที่มีเสถียรภาพ มีลักษณะของการพัฒนาทางการเมืองอย่างค่อยเป็นค่อยไป ความมั่นคงมีความพันธุกับโครงสร้างอำนาจรัฐ ซึ่งแต่ละรัฐอาจมีความแตกต่างกัน จึงไม่อาจลอกเลียนแบบหรือรูปแบบของประเทศที่ต้องการได้ (ปรีชา หงส์ไกรเลิศ, 2557, 82-84) ด้วยเหตุนี้บางประเทศหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตย ด้วยความพยายามที่จะลอกแบบอย่างจากประเทศประชาธิปไตยตะวันตก ผลก็คือหลายประเทศเกิดวิกฤตการณ์ทางการเมือง บางประเทศรุนแรงจนกลายเป็นสงครามในประเทศ เกิดการล่มสลายของสถาบันกษัตริย์

ทั้งนี้ สถาบันกษัตริย์ทุกประเทศล้วนมีความเป็นมายาวนาน มีอุดมคติความเชื่อที่สร้างสมเพื่อให้เกิดความยำเกรง และเพื่อสร้างพระราชอำนาจ มีระเบียบแบบแผนและจารีตประเพณีเป็นสัญลักษณ์ของความเจริญรุ่งเรือง และแสดงถึงความมีอารยธรรมที่เข้มแข็ง แต่เมื่อบริบทของสังคมเปลี่ยนไปจึงได้เห็นความเปลี่ยนแปลงของสถาบันกษัตริย์ โดยช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 นั้น รูปแบบการปกครองที่มีกษัตริย์เป็นประมุขเป็นรูปแบบที่นิยมแพร่หลายทั่วโลก แต่ต่อมาก็ลด

น้อยลง อย่างไรก็ตามประเทศเหล่านั้นต่างมีความมั่นคงในระบบการเมืองการปกครองไม่แพ้ประเทศที่ปกครองแบบสาธารณรัฐ (เจซัว พรไซยา, 2546, 1) ซึ่ง Walter Bagehot เห็นว่าการปกครองโดยกษัตริย์เป็นการปกครองที่ดีหากเปรียบเทียบกับแบบระบอบสาธารณรัฐ เพราะระบบประธานาธิบดีแบบสาธารณรัฐพรรคจะเลือกผู้ที่มีโอกาสได้รับเสียงสนับสนุนมากที่สุดเป็นตัวแทนไม่ใช่ผู้ที่บริหารเก่งที่สุด และเมื่อชนะเลือกตั้งก็จะอยู่ในวาระถึง 4 ปี แต่ระบบที่ปกครองโดยกษัตริย์ พรรคการเมืองจะเลือกหัวหน้าพรรคจากผู้มีความสามารถ และหากเมื่อเป็นนายกฯ แล้วไม่สามารถบริหาร งานหรือมีปัญหาพรรคก็ยังอาจเปลี่ยนหัวหน้า (หรือนายกฯ) ได้โดยไม่ต้องรอจนครบวาระ (Bagehot, 1971)

สำหรับประเทศไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นการปกครองระบอบประชาธิปไตย เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ในสมัยรัชกาลที่ 7 ส่งผลให้พระมหากษัตริย์ถูกจำกัดพระราชอำนาจด้วยกฎหมายรัฐธรรมนูญ แม้การเปลี่ยนแปลงครั้งนั้นจะเป็นไปด้วยการประนีประนอมระหว่างคณะราษฎรกับองค์พระมหากษัตริย์ แต่นับจากนั้นมาปัญหาเรื่องพระราชอำนาจและบทบาทของพระมหากษัตริย์ก็เป็นประเด็นสำคัญทางการเมืองมาโดยตลอด ส่งผลให้เกิดการแตกแยกทางความคิด เกิดการปฏิวัติ รัฐประหารตามมามากหลายครั้ง ซึ่งเหตุการณ์หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในหลายประเทศนำมาซึ่งการล่มสลายของสถาบันพระมหากษัตริย์ จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่า การปกครองระบอบประชาธิปไตย ที่มี

พระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ (Constitutional Monarchy) ของประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ 9 นั้น องค์พระมหากษัตริย์แม้ไม่มีพระราชอำนาจดั้งเดิมแต่ทรงสามารถเป็นสถาบันหลักทางการเมือง ทรงทำให้การปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทยผ่านพ้นวิกฤตต่าง ๆ และทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันหลักที่สำคัญยิ่งในการจรรโลงและเสริมสร้างการปกครองระบอบประชาธิปไตยได้อย่างไร จึงนำมาสู่การวิจัยครั้งนี้

วิธีการวิจัย

ผู้วิจัยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ โดยค้นคว้าจากเอกสารและสื่อประเภทต่าง ๆ ตลอดจนพระราชประวัติ พระราชดำรัส พระบรมราโชวาท การทรงงาน การแก้ปัญหาประเทศ ประกอบกับการศึกษาจากบทสัมภาษณ์ของบุคคลที่ได้รับใช้ใต้เบื้องพระยุคลบาทและสัมภาษณ์นักวิชาการด้านการเมืองการปกครอง และใช้แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัย ประกอบด้วยแนวคิดคติความเชื่อเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ แนวคิดเรื่องธรรมราชา และแนวคิดการปกครองระบอบประชาธิปไตย เพื่อนำมาสู่การวิเคราะห์ตอบวัตถุประสงค์การวิจัย โดยมีสาระสำคัญดังนี้

แนวคิดคติความเชื่อเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์

ทฤษฎีว่าด้วยวัฏจักรของระบอบการปกครองของ Polybius กล่าวถึงจุดเริ่มต้นของสังคมมนุษย์ที่เริ่มจากการที่มนุษย์ต้องประสบภัยพิบัติร้ายแรงจนแทบสูญสิ้นเผ่าพันธุ์ ต่อมาเมื่อมนุษย์มีจำนวนมากขึ้นก็รวมกลุ่มกันเช่นเดียวกับสัตว์ที่ต้องอยู่เป็น

ผู้เพื่อชดเชยกับลักษณะทางกายภาพที่อ่อนแอ กฎธรรมชาติของมนุษย์ในสภาพสังคมเช่นนี้ ผู้ที่มีพลังกำลังและความกล้าหาญที่สุดย่อมเป็นผู้นำ ซึ่ง Polybius เรียกการปกครองแบบนี้ว่า การปกครองโดยผู้ปกครองแบบดั้งเดิม ต่อมาเมื่อสังคมค่อย ๆ พัฒนาขึ้น มนุษย์เริ่มมีสำนึกทางศีลธรรมมากขึ้น ผู้มีความประพฤติดีจะได้รับการยอมรับจากสังคม โดยสนับสนุนให้เป็นผู้นำ จนพัฒนาการกลายเป็นการปกครองระบอบราชาธิปไตย (kingship หรือ monarchy) (สมบัติ อารังธัญวงศ์, 2555)

ราชาธิปไตยในยุคต้นจากหลักฐานที่ปรากฏ เริ่มจากกรีซเมื่อกว่า 3,000 ปี ในยุคแรก ๆ นั้น ประชากรเมืองการปกครองรัฐมักจะขึ้นอยู่กับบุคคลคนเดียวซึ่งอาจเป็นกษัตริย์หรือเทพเจ้า ประชาชนจะต้องยอมอยู่ในอำนาจของบุคคลนั้น หรือยอมรับใช้เทพเจ้า ส่วนพัฒนาการความเชื่อและคตินิยมเกี่ยวกับกษัตริย์ของไทย พบว่าการเมืองการปกครองในบ้านเมืองที่ถือพุทธศาสนา ในภูมิภาคนี้ได้รับเอาวิธีปฏิบัติอย่างพุทธและประสมประสานกับวิถีวิทยาและพิธีกรรมของพราหมณ์ (ส. ศิวรักษ์, 2559, 10-11) ซึ่งมีอิทธิพลทางการเมืองการปกครองรวมถึงประเพณีวัฒนธรรมต่าง ๆ ดังปรากฏให้เห็นแนวคิดเหล่านี้ในไตรภูมิ ทั้งนี้ พัฒนาการความเชื่อและคตินิยมเกี่ยวกับกษัตริย์ของไทยมีการเปลี่ยนแปลงในแต่ละสมัย ดังนี้

ก่อนสมัยสุโขทัย มีความเชื่อว่ากษัตริย์องค์แรกของโลก คือ “มหาสมมติ” การกำเนิดของพระมหากษัตริย์จะชี้ให้เห็นถึงที่มาในการอ้างสิทธิธรรมและความชอบธรรมขององค์พระมหากษัตริย์ทั้งในทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และ

สังคม ทั้งนี้ กษัตริย์ถือว่าเป็นผู้ที่มีความสามารถพิเศษและได้รับการยอมรับจากคนทั้งปวง

สมัยสุโขทัย อุดมการณ์การเมืองยึดหลักแนวคิด “ธรรมราชา” ช่วงปลายสมัยสุโขทัยเริ่มรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมของขอมเข้ามาปะปน พระมหากษัตริย์ทรงมีฐานะสูงขึ้นจาก “พ่อขุน” กลายเป็น “พระยาหรือพญา” การรับความเชื่อจากศาสนาอินเดียโบราณที่รับมาจากมอญและเขมร มาผสมผสานกับวัฒนธรรมดั้งเดิมเกิดเป็นรูปแบบการปกครองของสุโขทัย เกิดสัญลักษณ์ธรรมราชาในคติพราหมณ์-ฮินดู และมหายานแบบกษัตริย์ขอม การสำแดงพระองค์ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชด้วยตำแหน่ง “ขุน” เสมือนบิดาปกครองบุตรเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวสุโขทัย

สมัยอยุธยา การปกครองในช่วงอยุธยาตอนต้นเป็นการผสมผสานความเชื่อเรื่องโชคกลางและความเชื่ออันเก่าแก่ในพุทธศาสนา ในสมัยราชวงศ์อู่ทองการสำแดงพระองค์เป็นจักรพรรดิราชนั้นชาวอยุธยามีความเชื่อว่ากษัตริย์สืบเชื้อสายจากกษัตริย์ศากยวงศ์ ทรงเป็นจักรพรรดิราชครองจักรวาลเสมือนองค์อินทร์ เป็นผู้มีบุญเสมือนพระอิศวรและพระนารายณ์ และกษัตริย์ยังได้รับการเทิดทูนในฐานะนักรบ เชื่อกันว่ากลยุทธ์ในการทำศึกสงครามนั้นต้องอาศัยเวทมนต์คาถาเท่า ๆ กับความเก่งกล้าสามารถในการรบ

สมัยรัตนโกสินทร์ พระพุทธศาสนาเป็นแนวคิดหลักรองรับการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ และสถาบันพระมหากษัตริย์ ด้วยการเน้นคติความเชื่อว่า “จักรพรรดิราช” คือ “ธรรมราชา” ต่อมาเกิดแนวคิดใหม่ที่กษัตริย์ทรงเป็นมนุษย์ที่มาจาก

ตระกูลอันสูงส่ง เป็นบุคคลที่ประชาชนทั้งปวงยอมรับเพราะประจักษ์ในความสามารถ สมัยนี้ยังได้รับอิทธิพลของอารยธรรมตะวันตกจากยุคสมัยที่เปลี่ยนไป โลกที่เปิดกว้างขึ้น ทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์ต้องปรับบทบาทการทรงงาน โดยเฉพาะในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช (รัชกาลที่ 9) ที่ทรงขึ้นครองราชย์ในช่วงที่ประเทศไทยกำลังประสบปัญหาทั้งภายในและภายนอก จากภาวะหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ปัญหาภัยคอมมิวนิสต์ เศรษฐกิจ สังคม การเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบการเมืองใหม่จึงเป็นเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ต้องทรงงานอย่างหนักและต้องระวังพระองค์ไม่ให้ก้าวล่วงกว่าพระราชอำนาจตามที่รัฐธรรมนูญกำหนดไว้

แนวคิดเรื่องธรรมราชา

แนวคิดเรื่องธรรมราชาเป็นคุณธรรมสำคัญของพระมหากษัตริย์ ซึ่งท่านพุทธทาสภิกขุ (2531, 205-207) อธิบายไว้ว่า “ทศพิธราช ธรรม” เป็นธรรมะที่พระมหากษัตริย์ต้องยึดถือปฏิบัติเพื่อช่วยเพิ่มความเคารพนับถือหรือความเชื่อถือแก่ประชาชนซึ่งให้ผลดีแก่ผู้ปกครอง ทั้งนี้ความเป็นธรรมราชาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เป็นที่ประจักษ์แก่ปวงชนชาวไทย ดังคำกล่าวของหม่อมหลวงทวีสันต์ ลดาวัลย์ ราชเลขาที่ได้แสดงปาฐกถาพิเศษเรื่อง “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับปวงชนชาวไทย” ณ ศูนย์สารนิเทศจุฬาลงกรณ์มหา วิทยาลัยเมื่อวันที่ 18 พฤศจิกายน พ.ศ. 2529 มีความตอนหนึ่งว่า (สุลีประบาท (นามแฝง), 2559, 155-156)

. . .พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงประพฤติปฏิบัติพระองค์อยู่ภายใต้กรอบแห่งรัฐธรรมนูญ จารัตประเพณี คือ ทศพิธราชธรรมราชสังคะวัตถุ 4 จักรวรรดิวัตร 12 และทรงยึดมั่นอยู่ในราชธรรมเหล่านั้นอย่างแน่นแฟ้น. . .ทรงสนพระทัยและศึกษาธรรมะคำสั่งสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างลึกซึ้ง และทรงถือปฏิบัติธรรมะเหล่านั้นด้วยพระองค์เอง ทรงยึดมั่นในธรรมะเหล่านั้นและก็ใช้ธรรมะเหล่านั้นในการดำเนินพระบรมราโชบาย

สอดคล้องกับความเห็นของนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ที่กล่าวว่า “พระองค์เป็นมากกว่าธรรมราชา ทรงปฏิบัติมากกว่าทศพิธราชธรรม ทรงเป็น King of Kings ซึ่งเป็นหลักการของจักรวรรดิวัตร กล่าวคือการเป็นพระราชาของราชาน้อยใหญ่ราชาไม่ใช่ดูแลมนุษย์เท่านั้นต้องดูแลสัตว์ด้วย พระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงดูแลกระทั่งธรรมชาติสิ่งแวดล้อมทั้งหมด อันนี้คือ จักรวรรดิวัตร” (สัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 2 เมษายน 2561)

การปกครองระบอบประชาธิปไตย

เมื่อการปกครองโดยกษัตริย์ที่อำนาจรวมศูนย์ที่บุคคลคนเดียวหรือกลุ่มคนเกิดปัญหาจากการที่ผู้ปกครองขาดคุณธรรม จึงเกิดพัฒนาการของการปกครองที่มุ่งให้เป็นการปกครองโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน จึงเกิดรูปแบบการปกครองที่เรียกว่า “ประชาธิปไตย” (democracy) ทั้งยังเป็นการปกครองที่เน้นเรื่องสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค ซึ่ง Charnow and Vallasi (1993) ให้นิยามไว้ว่า ประชาธิปไตยเป็นรูปแบบการปกครองที่ประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมโดยตรง

จึงเป็นการสร้างข้อตกลงทางสังคมโดยประชาชน
ทั้งหมด เพื่อส่งผลกระทบต่อกิจกรรมต่าง ๆ ที่รัฐพึงกระทำ

แม้ว่าการปกครองระบอบประชาธิปไตยจะ
ได้รับการยอมรับว่าเป็นการปกครองที่ดีแต่ก็พบว่า
หลายประเทศที่รับเอารูปแบบการปกครองระบอบ
ประชาธิปไตยมาใช้นั้นมีการพัฒนาและการถดถอย
แตกต่างกันออกไป ดังที่ Huntington (1991) ได้
ศึกษาและแบ่งลำดับช่วงพัฒนาการระบอบ
ประชาธิปไตยออกเป็น 3 ช่วงหรือ 3 ระลอกคลื่น
เพื่ออธิบายการเปลี่ยนผ่านไปสู่ระบอบ
ประชาธิปไตยในประเทศต่าง ๆ ซึ่งจากการศึกษานี้
พบว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทยอยู่ใน
ระลอกคลื่นช่วงที่ 1 คือ ช่วงระหว่างปีพ.ศ. 2371-
2485 (ค.ศ. 1828-1942) ซึ่งในช่วงแรกนี้ได้เกิด
การปฏิวัติในประเทศต่าง ๆ แล้วยุโรปหลาย
ประเทศ เกิดกระแสเสรีภาพทางการเมือง ส่วน
กระแสโต้กลับที่เกิดขึ้นตามมาเริ่มจาก Benito
Mussolini เข้ายึดอำนาจจากกษัตริย์ Emmanuel
III ล้มล้างระบอบประชาธิปไตยที่อ่อนแอใน
ประเทศอิตาลี เมื่อปี พ.ศ. 2465 (ค.ศ. 1922) และ
การที่ Adolf Hitler ได้เปลี่ยนสาธารณรัฐไวมาร์
เป็นจักรวรรดิไรช์ที่ 3 ปกครองประเทศเยอรมนี
ภายใต้อุดมการณ์นาซี เมื่อปี พ.ศ. 2476 (ค.ศ.
1933) เกิดการปรากฏตัวของระบอบคอมมิวนิสต์
ระบอบฟาสซิสต์ และระบอบการปกครองแบบ
ทหาร สำหรับประเทศไทยก็ได้เกิดการ
เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบ
สมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นการปกครองระบอบ
ประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์ภายใต้
รัฐธรรมนูญโดยคณะราษฎรเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน
พ.ศ. 2475

ส่วนระลอกคลื่นช่วงที่ 2 อยู่ระหว่างปี
พ.ศ. 2486-2505 (ค.ศ. 1943-1962) ช่วงนี้ฝ่าย
สัมพันธมิตรได้สถาปนาระบอบประชาธิปไตยขึ้นใน
ประเทศของฝ่ายอักษะซึ่งเป็นฝ่ายพ่ายแพ้
สงครามโลกครั้งที่ 2 ได้แก่ ประเทศเยอรมนี อิตาลี
และญี่ปุ่น รวมถึงการสถาปนาระบอบ
ประชาธิปไตยของประเทศต่าง ๆ ในแถบละติน-
อเมริกา เอเชีย และแอฟริกา ส่วนกระแสโต้กลับ
เกิดขึ้นระหว่างปีพ.ศ. 2501-2518 เกิดการ
ปกครองแบบอำนาจนิยม (authoritarian) รวมถึง
การรัฐประหารโดยคณะนายทหารเพื่อล้มล้าง
รัฐบาลพลเรือนที่มาจาก การเลือกตั้งบ่อยครั้งใน
หลายประเทศทั่วโลก รวมทั้งประเทศไทยที่เกิด
เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ตามมาด้วย
เหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ในช่วงนี้เช่นกัน

หลังการล่มสลายของสงครามเย็น คลื่น
ประชาธิปไตยระลอกที่ 3 ได้ขึ้นถึงจุดสูงสุดในช่วง
ปลายทศวรรษที่ 1980-1990 จึงนำมาสู่การ ศึกษา
ถึงการก่อตัวของระลอกคลื่นที่ 4 ที่มีค่านิยม
ความหมายประชา ธิปไตยแตกต่างกันออกไป
ส่งผลต่อการประเมินคุณภาพและการพัฒนา
ระบอบการปกครองนี้ต่างกันไปด้วย สำหรับ
การวิจัยฉบับนี้ได้ใช้เงื่อนไขการพัฒนา
ประชาธิปไตยของ Guillermo O'Donnell ที่
เสนอให้พิจารณาการพัฒนาประชาธิปไตยในระดับ
ตัวแสดง นั่นคือมนุษย์หรือพลเมืองของประเทศ
โดย O'Donnell (อ้างถึงใน ไชยวัฒน์ คำชู และนิธิ
เนื่องจำนง, 2559, 253) ซึ่งให้ เห็นว่าการพัฒนา
มนุษย์ (human development) เป็นแนวคิดที่
ครอบคลุมประเด็นเรื่องสิทธิทางการเมือง สิทธิ
พลเมือง และสิทธิทางสังคม ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็น

รากฐานสำคัญของการปกครองระบอบ
ประชาธิปไตย

ประชาธิปไตยในสมัยรัชกาลที่ 9

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ขึ้น
ครองราชย์ทรงตระหนักถึงบทบาทของ
“พระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ” ดังพระราช
ดำรัสที่พระราชทานแก่นิตยสาร Leaders ในคราว
สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ความว่า (สันติสุข
โสภณสิริ, 2555, 269)

...บทบาทของพระมหากษัตริย์นั้นอธิบายได้
ยาก เพราะย่อมมี ต่าง ๆ กันออกไปตาม
สถานการณ์ แต่โดยพื้นฐานแล้วการเป็น
พระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยก็คือการ
เป็นประมุขของรัฐ... ผู้เป็นประมุขเป็นเสมือน
สัญลักษณ์ของชาติ ไม่ว่าประมุขนั้นจะมีอำนาจ
หรือไม่ก็ตาม... พระมหากษัตริย์จะต้องเปลี่ยน
แปลงไปพร้อมกับประเทศชาติ แต่ในขณะเดียวกัน
ก็ต้องคงสาระของชาติไว้...

อย่างไรก็ดีจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง
ได้ทำให้เกิดการแตกแยกความคิด ตลอดจน
ความเห็นต่างในเรื่องสถาบันกษัตริย์และพระราช
อำนาจ ดังการแสดงความเห็นของ ม.ร.ว. เสนีย์
 ปราโมช ว่า (Connors อ้างถึงใน เกษียร เตชะพี
ระ, 2548, 96-97)

...การปกครองโดยเสียงข้างมากที่เรียกว่า
ประชาธิปไตย จะต้องไม่ถือเกณฑ์เอามากแต่เสียง
เป็นใหญ่ ยังต้องมากด้วยวิชาความรู้ ความ
จงรักภักดีต่อชาติบ้านเมืองและความสุจริตซื่อสัตย์
ต่อประชาชนด้วย จึงจะเป็นการปกครองที่ดี เพื่อ
ประโยชน์ความสุขสมบูรณ์ของประชาชนพลเมือง

สมชื่อประชาธิปไตย...ระบอบราชาธิปไตยภายใต้
รัฐธรรมนูญ เป็นเครื่องมืออันทรงประสิทธิภาพที่สุด
ไว้ให้เราป้องกันเผด็จการ トラบใดที่อำนาจสูงสุด
ยังอยู่กับพระมหากษัตริย์และฉะนั้นจึงปลอดภัย
เงื่อมมือของพวกมักใหญ่ใฝ่สูงทางการเมือง...

การทรงงานในรัชสมัย

การศึกษานี้ได้แบ่งบริบททางการเมืองใน
รัชสมัยออกเป็น 4 ช่วง ดังนี้

ช่วงที่ 1 พ.ศ. 2489-2500 เป็นช่วงต้นของ
การเปลี่ยนแปลงการปกครอง เหตุการณ์บ้านเมือง
มีปัญหามากมาย มีการก่อกบฏและรัฐประหารสูง
ถึง 7 ครั้ง อีกทั้งประชาชนอยู่ในช่วงเสียขวัญจาก
กรณีการสละราชย์ของรัชกาลที่ 7 และกรณีการ
สวรรคตของรัชกาลที่ 8 เกิดภาวะเงินเฟ้อและการ
ขาดแคลนเครื่องอุปโภคบริโภค เป็นยุคของความ
ขัดแย้งระหว่างคณะราษฎรกับกลุ่มผู้ปกครองเดิม
(วิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, 2559, 55-57) สถาบัน
พระมหากษัตริย์อยู่ในสภาพที่อ่อนแอและตกต่ำ
อย่างยิ่ง ไม่สามารถแสดงออกซึ่งพระราชอำนาจ
ทางการเมืองแต่อย่างใด ทรงเป็นประมุขที่มี
ลักษณะเป็นเพียงสัญลักษณ์ของประเทศ และ
รัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลย์สงคราม ก็ได้ให้
ความสำคัญกับสถาบันพระมหากษัตริย์นัก ทั้งยัง
ควบคุมเรื่องพระราชทรัพย์และการเสด็จเยี่ยม
เยียนราษฎร

ช่วงที่ 2 พ.ศ. 2501-2519 การเมืองยัง
อ่อนไหวยังมีการทำรัฐประหาร 3 ครั้ง ทั้งนี้ การ
รัฐประหารเมื่อวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2500 ถือ
เป็นการสิ้นสุดของการเมืองภายใต้คณะราษฎร ซึ่ง
ณัฐพล ใจจริง (2556, 53, 100) เห็นว่าบรรยาการ

ทางการเมืองใหม่เปิดโอกาสให้ฝ่ายกษัตริย์นิยมสามารถพยานคดีเก่าเรื่อง “อเนกนิกรสโมสรสมมติ” เข้ากับระบอบเผด็จการทหารและก้าวสู่ยุคแห่งการพัฒนาเศรษฐกิจของจอมพลสฤษดิ์ (พ.ศ. 2500-2506) นอกจากนี้ รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ยังได้ถวายพระราชอำนาจผ่านทางพระราชพิธีต่าง ๆ รวมทั้งมีการสร้างอุดมการณ์ “ความเป็นไทย” ทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์มีความเข้มแข็งมากขึ้น อย่างไรก็ตามพระองค์ทรงพยายามรักษากติกาของการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขในทุกวิถีทาง เช่น กรณีการลงพระปรมาภิไธยแต่งตั้งจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี จากข้อความเดิมที่ใช้ว่า “จึงทรงพระราชดำริว่า จอมพลถนอม กิตติขจร เป็นผู้ที่เหมาะสมควรไว้วางพระราชหฤทัยที่จักดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี” ทรงแนะนำประธานสภาให้แก้ไขข้อความให้ตรงกับหลักความเป็นจริง และสอดคล้องกับหลักการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย โดยเติมข้อความนำข้างหน้าอีกหนึ่งวรรคว่า “โดยที่ประธานรัฐสภาได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ได้ดำเนินการตามวิถีทางในระบอบประชาธิปไตยแล้ว” และจึงตามด้วยข้อความเดิม (วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, 2559, 91)

ในช่วงนี้มีเหตุการณ์ทางการเมืองครั้งสำคัญยิ่งคือ เหตุการณ์ “14 ตุลา” และเหตุการณ์ในปี พ.ศ. 2519 แต่เหตุการณ์ดังกล่าวก็สามารถคลี่คลายลงได้ด้วยพระบารมี ทั้งพระองค์ยังทรงพยายามรักษาดุลยภาพทางการเมืองและจรรโลงความมั่นคงของการปกครองระบอบประชาธิปไตย เช่น กรณีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2517 ได้ทรงพระราชทานแนวคิดจนนำมาสู่

การจัดตั้งสมัชชาแห่งชาติ หรือ “สภาสนามม้า” ที่นับเป็นกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญที่มีความเป็นประชาธิปไตยมากที่สุดฉบับหนึ่ง มีการบัญญัติเรื่องสิทธิเสรีภาพ ซึ่ง นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ (2549, 139) เห็นว่าเรื่องนี้เป็นบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ในทางการเมืองซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อน ทรงให้ประชาชนทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมทางการเมืองผ่านการร่างรัฐธรรมนูญหลังปัญหาการแกว่งตัวทางการเมืองจากเหตุการณ์ 14 ตุลา จึงเป็นการสร้างดุลยภาพทางการเมืองที่สำคัญ

ช่วงที่ 3 พ.ศ. 2520-2535 การเมืองยังคงมีการแกว่งตัวเป็นระยะ เกิดการรัฐประหาร 2 ครั้ง และเกิดกบฏ 3 ครั้ง การเมืองในสมัยรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ได้ชื่อว่าเป็นยุคประชาธิปไตยครึ่งใบ ทหารและข้าราชการมีบทบาททางการเมืองมากขึ้น รัฐบาลให้ความสำคัญอย่างยิ่งต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ เหตุการณ์ “พฤษภาทมิฬ” เมื่อวันที่ 17-20 พฤษภาคม พ.ศ. 2535 คลี่คลายลงได้ก็ด้วยพระบารมีที่ทรงพระราชทานคำแนะนำให้ทุกฝ่ายเห็นแก่ชาติบ้านเมือง ช่วงนี้ยังเป็นการสิ้นสุดสงครามเย็นทำให้ประเทศมีความมั่นคงและมีการเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่ก็ส่งผลให้เกิดปัญหาทางสังคมตามมา ทรงพระราชทานความช่วยเหลือประชาชนจากโครงการในพระราชดำริ โครงการหลวง และโครงการอื่น ๆ รวมทั้งพระราชทานเงินส่วนพระองค์ และทรงพระราชทานแนวคิด “เศรษฐกิจพอเพียง” เพื่อให้ชาวไทยยึดเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ทำให้สามารถต่อสู้วิกฤติเศรษฐกิจและนำมาซึ่งภาพลักษณ์ของกษัตริย์นักพัฒนา (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, 2549, 257)

ช่วงที่ 4 พ.ศ. 2536 - สิ้นรัชกาล (พ.ศ. 2559) เป็นช่วงสุดท้ายใน รัชสมัย การเมืองยังคงเกิดการรัฐประหาร การแทรกแซงทางการเมืองโดยทหารอีก 2 ครั้ง คือ การรัฐประหาร 19 กันยายน พ.ศ. 2549 และรัฐประหารครั้งล่าสุด 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2557 ไชยนต์ ไชยพร (2559) วิเคราะห์ว่าการเมืองช่วง พ.ศ. 2535-2549 เป็นช่วงแห่งความต่อเนื่องและเสถียรภาพทางการเมืองที่เป็นประชาธิปไตย ส่งผลต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจ ช่วงนี้บทบาทของพรรคการเมืองและนักการเมืองโดดเด่นขึ้น เกิดการแข่งขันเพื่อให้ได้รับการยอมรับจากประชาชน มีการซื้อเสียงระบบอุปถัมภ์ และนโยบายประชานิยมในทุกรูปแบบ เป็นช่วงที่ประชาชนมีความแตกแยกทางความคิดจนก่อเกิดกลุ่มต่าง ๆ ที่ออกมาเคลื่อนไหวทางการเมืองสูงมาก ส่งผลให้เกิดวิกฤตการณ์ครั้งสำคัญที่ส่งผลกระทบมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่ง เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2550) ได้อธิบายปรากฏการณ์นี้ด้วยทฤษฎี “สองนคราประชาธิปไตย” ที่อธิบายถึงความไม่มั่นคงลงตัวของระบอบประชาธิปไตย จนกล่าวได้ว่า คนชนบทเป็นผู้ “ตั้ง” รัฐบาล เพราะเป็น “ฐานเสียง” ส่วนใหญ่ของพรรคการเมือง ขณะที่คนชั้นกลางเป็นผู้ “ล้ม” รัฐบาล เพราะเป็น “ฐานนโยบาย” ของรัฐบาล เหตุการณ์ในช่วงที่ 4 นี้ ความขัดแย้งทางการเมืองยิ่งเพิ่มความรุนแรงมากขึ้น มีการดึงสถาบันพระมหากษัตริย์เข้ามาเกี่ยวข้องกับทางการเมืองจากกลุ่มต่าง ๆ

สรุปผลการศึกษา

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ครองราชย์ยาวนานถึง 70 ปีเศษ

ทรงทุ่มเทการทรงงานเพื่อประชาชนและเพื่อความมั่นคงของประเทศดังที่ปรากฏ ซึ่ง ไชยนต์ ไชยพร (2560, 191-192) เห็นว่าพระองค์ทรงเข้าพระทัยและตระหนักถึงแบบแผนของคตินุสธรรมของพระมหากษัตริย์ไทยในอดีต ทรงสามารถประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์บริบทในรัชสมัยโดยผสมผสานแนวคิดคตินุสธรรมของพุทธศาสนา เถรวาท พราหมณ์และความเชื่อผี รวมทั้งของพราหมณ์และฮินดูที่กษัตริย์เป็นดังสมมติเทพและธรรมราชาในอัครคัมภีร์ได้อย่างงดงาม ในทางการเมืองนั้น อดีตนายกรัฐมนตรี 2 สมัย นายชวน หลีกภัย ให้ความเห็นว่า (2559) พระองค์ทรงผ่านเหตุการณ์และปัญหาต่าง ๆ มากมายจึงทรงเข้าพระทัยและมองการเมืองได้อย่างชัดเจน ทรงตระหนักถึงปัญหาข้อขัดข้องกระบวนการทำงานขององค์กรต่าง ๆ จึงมักสะท้อนออกมาเป็นพระราชดำรัส พระบรมราโชวาท ทรงปรารภนาจะให้สังคมยึดความถูกต้องชอบธรรม ทั้งตามกฎหมายและศีลธรรม และตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ของตนเองให้ดีที่สุด

ดังนั้น คราใดที่ประเทศเกิดวิกฤตและสถาบันการเมืองไม่สามารถเป็นหลักในการแก้ไขความขัดแย้งที่เกิดขึ้น พระองค์จึงทรงเป็นทางออกสุดท้ายของทางตันทางการเมือง ทรงสามารถยุติปัญหาได้ด้วยคุณธรรมบารมีที่ทรงสะสมมาตลอดรัชกาล และที่สำคัญยิ่งพระองค์ทรงให้ความสำคัญและทรงยอมรับบทบาทและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญดังพระราชดำรัสเมื่อปี พ.ศ. 2522 ที่ทรงพระราชทานไว้ว่า “เราพยายามวางตัวให้เป็นกลางและร่วมมือโดย

สันติวิธีกับทุกฝ่าย เพราะเชื่อมั่นว่าความเป็นกลาง
นี้สำคัญสำหรับเรา”(วิชรา ไซยสาร, 2549, 22)

การทรงงานตลอดรัชกาลนั้น อาจารย์
ปราโมทย์ ไม่กล้า ผู้ที่ได้รับใช้ใกล้ชิดพระองค์ท่าน
ให้ความเห็นว่า พระองค์ทรงงานให้กับประชาชน
ซึ่งส่วนใหญ่จะเกี่ยวกับเรื่องปัญหาความเดือดร้อน
เรื่องการทำมาหากิน ทรงมุ่งไปที่เรื่องของปัญหา
ทรัพยากรธรรมชาติ หากเป็นเรื่องความขัดแย้งทาง
การเมืองทรงลงมาเพื่อแก้ไขปัญหามาบำบัด มา
ขจัดเหตุการณ์ให้มีความเรียบร้อย เรื่องนี้ไม่ใช่เรื่อง
การเมืองแต่คือเรื่องของประเทศชาติ ท่านลงมาใน
ฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ ทรงดูแลบ้านเมือง
ทรงลงมาแก้ไขปัญหามาบำบัด ขจัดปัญหาให้คลี่คลาย ทรง
ติดตามทุกเรื่องราว แต่เรื่องการบริหารประเทศ
ทรงปล่อยให้ไปเป็นไปตามหน้าที่ของรัฐบาลก็
(สัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 10 ธันวาคม 2560)

จึงสรุปได้ว่าพระองค์ทรงเป็นธรรมราชาที่ทรง
งานเพื่อชาติบ้านเมืองจนได้รับความรัก ความ
จงรักภักดีจนเกิดเป็นพระราชอำนาจทางสังคมที่
มิใช่พระราชอำนาจที่กำหนดในรัฐธรรมนูญ ทรง
เป็นพระมหากษัตริย์ที่มีส่วนสำคัญยิ่งในการ

จรรโลงและเสริมสร้างการปกครองระบอบ
ประชาธิปไตย โดยแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิต
ของประชาชน ทรงปลูกฝังหลักคุณธรรมและ
พระราชทานหลักคิดที่สำคัญยิ่งของการปกครอง
ระบอบประชาธิปไตยไว้ว่า

... ในบ้านเมืองนั้น มีทั้งคนดีและคนไม่ดี ไม่
มีใครทำทุกคนให้เป็นคนดีได้ทั้งหมด การทำให้
บ้านเมืองมีความปกติสุขเรียบร้อยจึงไม่ใช่อยู่ที่การ
ทำให้ทุกคนเป็นคนดี หากอยู่ที่การส่งเสริมคนดีได้
ปกครองบ้านเมือง และควบคุมคนไม่ดีไม่ให้ก่อ
ความเดือดร้อนวุ่นวายได้ . .

ข้อค้นพบ

ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่มี
พระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ
(Constitutional Monarchy) มีความเหมาะสม
สอดคล้องกับบริบทสังคม วัฒนธรรมไทย ด้วยการ
มีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจ
 อีกทั้งการมีพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมปกครอง
บ้านเมืองย่อมนำมาความสงบสุขและนำพาประเทศ
ให้มั่นคงสถาพร

บรรณานุกรม

- เกษียร เตชะพีระ. (2548). บทวิจารณ์การสร้าง “ความเป็นไทย” กระแสหลักๆ. *ฟ้าเดียวกัน*, 3(4), 68-81.
- เจษฎา พรไชยา. (2546). *พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ของประเทศไทยกับประเทศอังกฤษ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ไชยันต์ ไชยพร. (2559). *ปฐมบรมพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ (1)*. ค้นเมื่อ 1 ธันวาคม 2559, จาก <http://www.bangkokbiznews.com/blog/detail/>
- ไชยันต์ ไชยพร. (2560). *ประเพณีการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข: บทวิเคราะห์ มาตรา 7 จากรัฐธรรมนูญ 2540 ถึงรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.
- ไชยวัฒน์ คำชู และนิธิ เนื่องจำนง. (2559). *การเมืองเปรียบเทียบทฤษฎี แนวคิด และกรณีศึกษา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธฤติประบาท (นามแฝง). (2559). *ธรรมะแห่งพระราชา* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: แสงดาว.
- ณัฐพล ใจจริง. (2556). *ขอฝันใฝ่ในฝันอันเหลือเชื้อ: ความเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิรูปปฏิวัติสยาม (พ.ศ. 2475-2500)*. นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2549). *กรณี ร.7 ทรงสละราชสมบัติ: การตีความและสานต่อความหมายทางการเมือง*. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คปไฟ.
- ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ. (2557). *พระมหากษัตริย์กับดุสิตาแห่งอำนาจในระบบโครงสร้างอำนาจรัฐไทย ใน เอกสารประกอบการประชุมวิชาการสถาบันพระปกเกล้า ครั้งที่ 16 ประจำปี 2557* สถาบันพระปกเกล้า.
- วัชร ไชยสาร. (2549). *พระมหากษัตริย์นักประชาธิปไตย. วารสารสถาบันพระปกเกล้า*, 4(2): 1-23.
- วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร. (2559). *80 ปีของสังคมไทย ภายใต้พระบารมีคุ้มเกล้าฯ พุทธศักราช 2470-2550*. กรุงเทพฯ: แสงดาว.
- ส. ศิวรักษ์. (2559). *สถาบันพระมหากษัตริย์กับอนาคตของประเทศไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: ธนาเพรส.
- สมบัติ อารังธัญวงศ์. (2555). *การเมือง: แนวความคิดและการพัฒนา* (พิมพ์ครั้งที่ 20). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมาธรรม.
- สันติสุข โสภณสิริ. (2555). *สถาบันพระมหากษัตริย์กับประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเด็ก.
- สมบูรณ์ สุขสำราญ. (2527). *พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2550). *สองนคราประชาธิปไตย*. กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คปไฟ.
- Bagehot, W. (1971). *The English constitution*. New York: Cornell University Press.

- Charnow, A. B., & Vallasi, G. A. (1993). *“Democracy in the illustrated” The Coliumbia Encyclopedia* (5th ed.). Edited by Babara A. Charnow, A. and George Vallasi. Coliumbia: Coliumbia University.
- Huntington, S. P. (1991). *The third wave: Democratization in the late twentieth century*. Norman and London: Oklahoma University Press.